

Η πρόσληψη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας από τον Henri Bergson

Τετάρτη 22 Νοεμβρίου 2017

Γιάννης Πρελορέντζος
Καθηγητής νεότερης και σύγχρονης φιλοσοφίας
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Περίληψη

Ο Henri Bergson (1859-1941) υπήρξε βαθύς γνώστης της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας –ιδίως του Αριστοτέλη και του Πλωτίνου, παραβάλλοντας όμως διαρκώς τις θεωρίες τους με αυτές του Πλάτωνα– στην οποία αφιέρωσε πολυάριθμα μαθήματα ως καθηγητής φιλοσοφίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, επί σειρά ετών, και, στη συνέχεια, ως επίκουρος καθηγητής στην École normale supérieure στο Παρίσι. Διετέλεσε μάλιστα καθηγητής ελληνικής και ρωμαϊκής φιλοσοφίας στο Collège de France επί μια τετραετία (1900-1904), προτού μετακινηθεί στην έδρα της νεότερης φιλοσοφίας, όπως επεδίωκε εξ αρχής, μέχρι το τέλος της καθηγητικής σταδιοδρομίας του. Δεδομένου ότι τα μεθοδολογικά ζητήματα έχουν κεφαλαιώδη σημασία στο έργο του, έδινε έμφαση στην ιδιαίτερη μέθοδο κάθε φιλοσόφου που μελετούσε.

Ο Bergson υπήρξε διαπρύσιος κήρυκας των κλασικών σπουδών (αρχαίων ελληνικών και λατινικών) –σε συνδυασμό όμως με την αναγκαία εμβάθυνση στις θετικές επιστήμες–, αναδεικνύοντας τη σπουδαιότητά τους όχι μόνο για τη διαμόρφωση του ηθικοπνευματικού κόσμου των μαθητών αλλά και για την πρόοδο και την ακτινοβολία των μεγάλων εθνών. Δεν δίστασε μάλιστα να υποστηρίξει, το 1922, ότι «οι βασικοί κληρονόμοι ή, ακόμη καλύτερα, οι συνεχιστές της ελληνορωμαϊκής παράδοσης» είναι οι Γάλλοι, δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα των αποτελεσμάτων αυτής της εργώδους προσπάθειας.

Η βασική συνεισφορά του κλασικού πνεύματος στην ανθρωπότητα υπήρξε, κατά τον Bergson, η πρόταξη της ακρίβειας έναντι του περιήπου, με την απαραίτητη επισήμανση ότι η ακρίβεια δεν είναι μια φυσική ή φυσικά αποκτημένη ποιότητα αλλά επινόηση. Ο ρόλος των μαθηματικών και δη της γεωμετρίας υπήρξε θεμελιώδης σε αυτή την κατεύθυνση. Μάλιστα, προτείνοντας ένα νοητικό πείραμα, ο Γάλλος φιλόσοφος διερωτάται τι θα είχε συμβεί αν η ανθρωπότητα, αντί να ξεκινήσει πασχίζοντας να γνωρίσει με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια την ύλη, είχε ακολουθήσει την αντίθετη πορεία, εστιάζοντας αρχικά την προσοχή της στο πνεύμα. Σημειωτέον ότι ο Bergson αποδίδει θεμελιώδη σημασία στην ακρίβεια («εκείνο που έλειψε περισσότερο από τη φιλοσοφία είναι η ακρίβεια (précision). Τα φιλοσοφικά συστήματα δεν είναι κομμένα στο μέτρο της πραγματικότητας όπου ζούμε»), διακρίνοντας δύο είδη ακρίβειας.

Μολονότι ο συγγραφέας της *Δημιουργικής εξέλιξης* (1907) αναγνωρίζει και επιχειρεί να αναδείξει την πρωτοτυπία κάθε φιλοσοφικού συστήματος ή θεωρίας, υποστηρίζει ότι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία υπήρξε ενιαία, τουλάχιστον όσον αφορά στη μεταφυσική, ταυτίζοντάς την με τον πλατωνισμό. Βασιζόμενος στη θεωρία του Αριστοτέλη περί πρώτου κινούντος ακινήτου και περί Νοήσεως Νοήσεως, ο Bergson θεωρεί ότι ο Σταγειρίτης δεν κατόρθωσε στην πραγματικότητα να ξεφύγει από τη φιλοσοφία των Ιδεών και ότι η φιλοσοφία του Πλωτίνου –που άσκησε αναμφίλεκτα σημαντική επίδραση στον φιλοσοφικό στοχασμό του Bergson–

αποτελεί κατ' ουσίαν εγχείρημα σύνθεσης της φιλοσοφίας του Πλάτωνα με αυτήν του Αριστοτέλη, «συμπύκνωσης όλης της ελληνικής φιλοσοφίας».

Μετά από ορισμένες επισημάνσεις για τον τρόπο με τον οποίο διάβαζε ο Bergson τα κείμενα των Ελλήνων φιλοσόφων και για τη θέση του σχετικά με τον ενδεδειγμένο τρόπο μελέτης τους, θα παρουσιάσω συνοπτικά σειρά εκθιαστικών θέσεών του για την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και για συγκεκριμένες θεωρίες Ελλήνων φιλοσόφων –αρχής γενομένης από τη θέση του σύμφωνα με την οποία η ελληνική φιλοσοφία κατόρθωσε να δημιουργήσει την ατμόσφαιρα εντός της οποία οφείλει να ζει έκτοτε η φιλοσοφία και στην οποία ο ίδιος ένιωθε άνετα. Ο Γάλλος φιλόσοφος αναδεικνύει την αναγκαιότητα της γνώσης της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας προκειμένου να κατανοήσουμε τόσο τη νεότερη φιλοσοφία εν γένει όσο και την ιδιοτυπία συγκεκριμένων φιλοσοφικών συστημάτων και θεωριών των νεότερων χρόνων και είναι σχεδόν σύμφωνος με την ιδέα ότι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία είναι αναγκαίο συμπλήρωμα την νεότερης φιλοσοφίας.

Επισημαίνει συχνά τη βασική διαφορά της φιλοσοφίας (και επιστήμης) των νεότερων χρόνων από την αρχαιοελληνική φιλοσοφία (και επιστήμη) και υποστηρίζει ότι «απαιτείται να περάσουμε από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, αν αξιώνουμε να την ξεπεράσουμε», δεδομένου ότι δεν πίστευε ότι οι Έλληνες φιλόσοφοι μάς κληροδότησαν την οριστική αλήθεια. Υπό το πρίσμα της δικής του φιλοσοφικής θεωρίας, που απορρίπτει διαρρήδην τα φιλοσοφικά συστήματα, δεδομένου ότι εδράζεται στην εμπειρία (στο όλον όμως της εμπειρίας, αποβλέποντας στην «ολοκληρωμένη εμπειρία») και «σταματά όπου σταματά η εμπειρία», καταλογίζει στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, μεταξύ άλλων, ότι:

α) Παραγνώνει την πραγματική διάρκεια –κεντρική ιδέα του συνόλου της φιλοσοφίας του Bergson, ήδη από τη διδακτορική διατριβή του, το 1889– και δη ένα από τα βασικά γνωρίσματά της, την ακατάπαυστη ανάδυση απρόβλεπτης καινοτομίας, με συνέπεια την απόδοση των πρωτίων στην ακινησία, στην αμεταβλησία και στην αιωνιότητα έναντι του γίνεσθαι. «Δεν επαναφέρω τη διάρκεια στην “αιωνιότητα” των αρχαίων φιλοσόφων· απεναντίας, αυτό που επιδιώξα είναι να συμβάλω ώστε να κατέβει η “αιωνιότητα” των αρχαίων φιλοσόφων από τα ύψη όπου βρισκόταν για να την επαναφέρω στη διάρκεια, δηλαδή σε κάτι που ογκούται, εμπλουτίζεται και αυτοδημιουργείται αδιαλείπτως».

Συνακόλουθα, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία συλλαμβάνει την πραγματικότητα ως συντελεσμένη (*faite*), ενώ ο Bergson τη συλλαμβάνει ως τελούμενη (*se faisant*).

Όσον αφορά τον Ηράκλειτο, ο Bergson δέχεται τη χρονοκρατία του, αλλά τον κατηγορεί ότι παραγνώρισε τον υποστασιακό χαρακτήρα του γίνεσθαι: «η μετάβαση είναι αυτή τούτη η πραγματικότητα (κάτι που δεν εμποδίζει καθόλου την πραγματικότητα να είναι υποστασιακή, δεδομένου ότι η υποστασιακότητα είναι η συνέχεια και η αδιαιρετότητα της αλλαγής)». Αναφορικά με την αιωνιότητα, ο Γάλλος φιλόσοφος κάνει μια ενδιαφέρουσα διάκριση ανάμεσα σε ζωντανή και νεκρή αιωνιότητα.

β) Αποδέχεται την ύπαρξη του μηδενός, την οποία ο ίδιος ο Bergson απορρίπτει κατηγορηματικά.

γ) Είναι «περατωμένη (*achevée*) μορφή της νοησιάρχιας» ο Bergson δεν αντιπαραθέτει στη νόηση το ένστικτο ή την αισθητή εμπειρία –που είναι προσανατολισμένη στην ίδια κατεύθυνση με τη νόηση–, αλλά «μια ορισμένη *αίσθηση της ζωής* (*sens de la vie*), που είναι «ένα ορισμένο είδος εμπειρίας», μια «ιδιαιτέρη εμπειρία».

δ) Υποτιμά τη δράση, προτάσσοντας την ενατένιση.

ε) Παραγνωρίζει το θεμελιώδη ρόλο της βούλησης και της αισθητικότητας στην ηθική, αποδίδοντας στη νόηση σπουδαιότερο ρόλο απ' αυτόν τον οποίο δύναται όντως να διαδραματίσει.

Στο πεδίο της ηθικής και της φιλοσοφίας της θρησκείας, ο Bergson αναμετρείται, μεταξύ άλλων, με τον Αριστοτέλη και επιδαμνεί επαινούς σε ορισμένους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους (συγκεκριμένα στον Σωκράτη, στον Πλάτωνα, στους Στωικούς και στον Πλωτίνο), αναδεικνύοντας όμως συστηματικά την ανωτερότητα του χριστιανισμού: α) την ανωτερότητα του Χριστού των Ευαγγελίων έναντι του Σωκράτη, μολονότι κατατάσσει τον Σωκράτη στις «ανοιχτές» και όχι στις «κλειστές ψυχές». β) Την ανωτερότητα της απόλυτης και ανοιχτής δικαιοσύνης του χριστιανισμού έναντι της σύλληψης της δικαιοσύνης από τον Πλάτωνα και τους Στωικούς. γ) Την ανωτερότητα του χριστιανικού μυστικισμού της δράσης, του μοναδικού τον οποίο αποκαλεί πλήρη (*mysticisme complet, plein*) και αληθινό –αναφερόμενος σχεδόν αποκλειστικά σε μεγάλους μυστικούς της Δυτικής Εκκλησίας– έναντι του ενατενιστικού μυστικισμού του Πλωτίνου, τον οποίο θεωρεί ατελή, όπως άλλωστε και τον μυστικισμό των Εβραίων προφητών, των ινδουιστών, των βουδιστών κ.λπ. Επιπλέον, ο Bergson διακρίνει τον Θεό στον οποίο απευθύνεται η προσευχή των ανθρώπων –ο οποίος είναι αγάπη– από τον «Θεό των φιλοσόφων» κατά τον Pascal (υπόδειγμα του οποίου υπήρξε «ο Θεός του Αριστοτέλη»).

Στην τελευταία ενότητα της ομιλίας μου θα επικεντρώσω την προσοχή μου στην αναμέτρηση του Bergson με ορισμένες βασικές θεωρίες και θέσεις συγκεκριμένων αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, ιδίως του Ηράκλειτου, του Ζήνωνα του Ελεάτη –τον οποίο θεωρεί θεμελιωτή της παραδοσιακής μεταφυσικής–, του Σωκράτη, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, των Στωικών και του Πλωτίνου.

Θα ολοκληρώσω τη διάλεξή μου με μια υπόθεση: ένα θεμελιώδες κείμενο του Bergson, στο οποίο ανασυγκροτεί ευσύνοπτα την εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας ως σταδιακή μετάβαση από τα αισθητά στη σύλληψη των υπεραισθητών –αναδεικνύοντας την επίδραση αυτής της εξέλιξης στη νεότερη φιλοσοφία μέχρι την εποχή του–, αφήνει να εννοηθεί ότι συλλαμβάνει το φιλοσοφικό εγχείρημά του ως ένα είδος επιστροφής στον τρόπο του φιλοσοφείν των προσωκρατικών φιλοσόφων, μέσω όμως της *διεύρυνσης, της διαστολής και της επέκτασης της αντίληψης μας διά της βουλήσεως*. Δεδομένου ότι η φιλοσοφία του Bergson χαρακτηρίζεται από ένα από τα ευάριθμα γνωρίσματα της γαλλικής φιλοσοφίας από τις απαρχές της, τη στενότερη δυνατή συνεργασία της φιλοσοφίας με την επιστήμη, και δεδομένου ότι δεν μπορούμε να γνωρίσουμε επαρκώς όσα πράγματα διαρκούν –θα οφείλαμε, ακριβέστερα, να μιλάμε για ενεργήματα, όχι για πράγματα–, τουτέστιν κάθε ψυχισμό, κάθε έμβιο ον, κάθε κοινωνία, ακόμη και την ύλη (αλλά με διαφορετικό ρυθμό), αν θελήσουμε να τα ποσοτικοποιήσουμε και να τα μαθηματικοποιήσουμε, κατανοούμε το εξής: η βασιζόμενη στα μαθηματικά επιστήμη επιτρέπει να γνωρίσουμε αληθώς το ένα μισό του απολύτου: την ακατέργαστη ύλη. Το άλλο μισό, το πνεύμα, δηλαδή όχι κάποιο υποστασιοποιημένο πράγμα αλλά οτιδήποτε διαρκεί και άρα «αντλεί από τον εαυτό του περισσότερα από όσα έχει» και «φέρει ακατάπαυστα κάτι νέο στον κόσμο», είναι αντικείμενο της μεταφυσικής και μπορούμε να το γνωρίσουμε επαρκώς μέσω μιας άλλης γνωστικής δύναμης ή λειτουργίας, της ενόρασης (*intuition*). Η μεταφυσική εστιάζει εν προκειμένω το ενδιαφέρον της –στο πλαίσιο της παρακολούθησης των διακυμάνσεων της επιστήμης– στη μέθοδο και τα πορίσματα των επιστημών που απέκτησαν την αυτονομία τους και γνώρισαν εξαιρετική άνθηση κατά τον 19^ο αιώνα, τουτέστιν πρωτίστως την ψυχολογία και τη βιολογία και, δευτερευόντως, την κοινωνιολογία.